

Наталія Буланова,
кандидат історичних наук,
директор Музею історії м. Дніпродзержинськ

РИМО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА НА КАТЕРИНОСЛАВЩИНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ. – ПОЧАТКУ ХХ СТ.: БУДІВНИЦТВО ХРАМІВ ТА КЛІР

На основі ще неопублікованих джерел висвітлено процес будівництва римо-католицьких храмів на Катеринославщині у другій половині ХІХ ст. – на початку ХХ ст., охарактеризовано особливості місії священства у православному середовищі.

Ключові слова: католицизм, будівництво, римо-католицький костюл, клір, священство, Південна Україна, Катеринославщина.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства зберігають свою актуальність ретроспективні дослідження діяльності Римо-католицької церкви не тільки на загальноісторичному, але й на історико-регіональному рівні, що дозволяє детальніше з'ясувати її локальну специфіку. Такий підхід до вивчення становища РКЦ у Російській імперії вважаємо перспективним напрямком у розвитку історіографії теми. Враховуючи традиційний комплекс проблем, який існував у взаєминах між РКЦ і світською владою держав з домінуючим православним населенням, що характерно як для Російської імперії, так і для СРСР та незалежної України, цей напрям дослідження становитиме не тільки науково-теоретичний, а й прикладний політико-соціологічний інтерес. У цьому сенсі особливо показовою є історія Римо-католицької церкви ХІХ ст. на Півдні України, на Катеринославщині зокрема, парафії якої функціонували майже в суцільно православному оточенні.

Аналіз наукової літератури свідчить про відсутність робіт зазначеної проблематики в історіографії. Дореволюційні російські автори Д. Толстой, М. Моршкін, Т. Буткевич¹ та інші започаткували дослідження з історії РКЦ у цілому, розглядаючи римо-католицизм з погляду протистояння царському уряду. В цей час заклалася історіографічна схема сприйняття РКЦ виключно як чужорідного елемента, «польського костюлу» в Україні.

В українській історіографії окремі аспекти історії РКЦ висвітлювалися М. Грушевським, М. Костомаровим, В. Антоновичем². Релігієзнавчі розвідки радянських авторів – Й. Григулевича, С. Лозинського, М. Мчедлова, М. Шейнмана та ін. науковців вивчали проблеми релігійного життя римо-католиків, спираючись на панівну антирелігійну доктрину, в руслі антицерковної політики радянської держави³. З набуттям Україною незалежності відбувається переосмислення історичної долі РКЦ та усунення ідеологічних штампів. Сучасні українські науковці Г. Надтока, В. Осадчий, Г. Стронський, П. Яроцький⁴ та інші зосередилися на проблемах церковного землеволодіння, взаємин Церкви і

держави у різні історичні періоди, становища римо-католиків у західному регіоні, залишаючи поза увагою історію римо-католицьких громад на Півдні України упродовж зазначеного періоду. Детальний аналіз історії та правового становища РКЦ у Російській імперії здійснений у працях російської дослідниці О. Ліценбергер, в яких авторка частково торкається питань, пов'язаних із становищем РКЦ на Півдні України⁵. Історіографічна лакуна, що склалася в сучасній історіографії, потребує об'єктивного осмислення й фактологічного наповнення. Зважаючи на це, автор поставив за мету висвітлити особливості процесу будівництва храмів на Катеринославщині в другій половині XIX – на початку XX ст. та специфіку місії римо-католицького священства в умовах панівної Православної церкви.

Католики Катеринославщини у зазначений історичний період належали до Катеринославського і Бердянського деканатів, які підлягали юрисдикції Тираспольської римо-католицької дієцезії, відкритої 5 листопада 1856 р. У 1864 р. представництво цієї конфесії на Катеринославщині було досить скромним – усього 6966 осіб. Найбільше католиків мешкало в Олександрівському (4301 особа), Катеринославському (1017 осіб) і Бахмутському повітах (753 особи)⁶. Більшість з них – переселені на Катеринославщину в останній чверті XVIII – на початку XIX ст. німецькі колоністи, які жили в сільській місцевості. Римо-католицькі громади, засновані в колоніях, найчастіше вирізнялися моноетнічним забарвленням.

Олександрівсько-Бахмутська парафія охоплювала Бахмутський, Слов'яносербський, частину Олександрівського повітів. Інша частина Олександрівського повіту ввійшла до складу Ейхвальдської парафії. Катеринославський повіт належав до Ямбурзької парафії. Католики Таганрога і Маріуполя також заснували однойменні парафії⁷. Парафіяльне життя концентрувалося навколо храмів, споруджених у Таганрозі (1806 р.), Маріуполі (1860 р.), колоніях Ямбург (1795 р.), Гросвердер, Ейхвальд. У Бахмуті католики придбали будинок, який використовувався для молитовних зібрань⁸.

Зведені римо-католицькі церкви були досить скромними за архітектурою. Так, у Ямбурзі парафіяльна церква Успіння Діви Марії «длиной – 30 аршин, шириной – 15 аршин, высотой – 7 аршин. На верху крыши, с одного конца – маленькая башенка с крестом и конца другого – большая башня с крестом, деревянная некрашенная крыша»⁹. Римо-католицький храм Пресвятої Трійці у Таганрозі теж був не великий за розміром: довжиною – 56 аршинів, шириною – 33,5 і висотою 3,5 аршинів: «На верху крыши, – читаємо в інвентарних описах церков Тираспольської єпархії за 1873 р., – с одного конца – маленькая башенка и железный крест; церковь с железной крышей, покрашена зеленой краской»¹⁰. Невибагливим було і внутрішнє оздоблення римо-католицьких храмів, збудованих у колоніях. Споруджені у містах костьоли відрізнялися своїм оздобленням від колоніальних церков. Наприклад, у декорі Свято-Троїцької церкви, зведеної у Таганрозі, використаний мармур.

Для римо-католиків на Катеринославщині була характерна велика розпорошеність. Парафіянам, які мешкали у місцевості без культових споруд,

духовно опікувалися ксьондзи найближчих парафій, що часто викликало великі труднощі через велику відстань між поселеннями.

Так, у 1857 р. римо-католики, переселенці із західних губерній, були поселені у різних місцевостях Бахмутського, Олександрівського, Слов'яно-сербського повітів Катеринославської губернії. На практиці така дислокація, коли в одному селищі мешкало по кілька родин католиків, суттєво ускладнювала здійснення християнських треб. Тому 2 грудня 1858 р. переселенці листовно звернулися до тираспольського єпископа Ф. Кана з проханням про сприяння у переселенні до однієї Миколаївської волості Олександрівського повіту на пустуючі землі¹¹. Цим повітом духовно опікувався ксьондз Паулін Бальевич, настоятель Бахмутсько-Олександрівської парафії. Панотець також клопотався про це перед консисторією, стверджуючи, що справляти треби на просторі у 1294 версти більше, ніж один раз на рік, було просто неможливо¹². Натомість церковне керівництво порадило священникові частіше об'їжджати парафію, оскільки питання про переселення не належало до їхньої компетенції. У цій ситуації простежуються намагання владних структур Російської імперії створити умови для асиміляції католиків переважаючим православним населенням краю.

Церковно-релігійне життя римо-католицьких громад на Катеринославщині постійно контролювалося і регламентувалося владою. Як і православне духовенство в Російській імперії, римо-католицьке також було поставлене на службу царському престолу, зобов'язане, зокрема, виголошувати у храмах по завершенню Літургії маніфестів, імператорських указів, розпоряджень губернської влади. До кола церковних богослужінь включалися дні народжень членів імператорського дому, згідно з табелем Міністерства внутрішніх справ, перелік яких регулярно поповнювався новими молебнями та панахидами¹³.

Крім цього, богослужіння у римо-католицьких церквах Катеринославщини доповнювалися молебнями на честь важливих подій у суспільно-політичному житті Російської імперії. Так, 20 лютого 1878 р. римо-католицькі храми відслужили молебні у зв'язку із закінченням російсько-турецької війни, під час яких Товариство опікування пораненими і хворими воїнами збирало пожертви для учасників бойових дій римо-католицького віровизнання¹⁴. У 1860 р. римо-католицькі парафії Катеринославщини зібрали кошти на будівництво пам'ятника на честь 1000-річчя Русі¹⁵.

На відміну від православного, римо-католицьке духовенство, не обтяжене родинами, виявляло супротив розпорядженням російської влади, не бажаючи служити «царські» молебні, носити «височайше пожалувані» їм російські нагороди. Саме тому в грудні 1863 р. вийшло розпорядження тираспольського єпископа: «А как подобные поступки [...] могут быть отнесены к презрению Высочайших награждений, то в устройении сего недоразумения на будущее время внушить священникам, чтоб они исполняли в точности настоящее распоряжение [...], носили ордена, кресты и медали [...], по крайней мере, в дни праздничные, табельные и торжественные, а также надевали оные, направляясь в присутственные места»¹⁶.

В указі імператора від 9 грудня 1878 р. зазначалося, що «в некоторых римско-католических церквах в высокаторжественные дни, духовенство, по

окончании литургии, пред отправлением молебствия за царствующий дом, отходя от алтаря в ризницу для перемены облачения, остается там столь продолжительное время, что большая часть присутствующих на литургии народа расходится, полагая, что служение закончилось»¹⁷. Римо-католицька колегія вимагала від священників служити «царський» молебен відразу після Літургії.

Могутнім важелем впливу на римо-католицьке духовенство був фактор матеріальний. Після польського повстання 1863 р. все майно, нерухомість та капітали католиків перейшли до казни. Відтоді на її утриманні перебував увесь штат костьолів, а священники отримували державну плату (від 280 до 400 крб. на рік). До казни ж мали надходити церковні збори¹⁸. Траплялися випадки, коли ксьондзи взагалі залишалися без засобів для існування. Так, скажімо, учасник польського повстання Гаспар Войткевич, якого в 1876 р., після закінчення терміну заслання у Сибіру, відправили до Катеринослава¹⁹, у зв'язку з важким матеріальним становищем, неодноразово звертався до катеринославського губернатора з проханням про надання допомоги, але так і помер, не дочекавшись відповіді²⁰.

Починаючи з 1880-х рр., соціальна база римо-католицизму на Катеринославщині суттєво розширилася. Потужний розвиток промисловості і ринкових відносин, який потребував великої кількості робочої сили, супроводжувався значними міграційними процесами. У загальній масі мігрантів питома вага іноземного, в т. ч. католицького елементу, була досить велика. Зі зростанням кількості католиків (16 922 особи – у 1880-х рр.²¹, 32 157 – у 1897 р.²²) розширилася мережа римо-католицьких парафій, що вимагало будівництва нових храмів.

Згідно з «Уставом духовных дел иностранных исповеданий», прийнятим у 1857 р., римо-католицькі церкви дозволялося споруджувати там, де з'являлися складнощі у виконанні треб одним священником через обширність парафії або через значний приріст населення²³. Щоб отримати дозвіл на закладни, парафіяни клопоталися перед місцевим губернським начальством, яке розпочинало листування з духовними консисторіями іноземних сповідань, православною консисторією, Святішим Синодом і Міністерством внутрішніх справ. На практиці цей процес тривав не один рік і ставав надто обтяжливим і драматичним для вірян та священників.

Для прикладу зупинимось на процедурі будівництва римо-католицького храму в губернському центрі – Катеринославі. Католики, які мешкали у місті, були приписані до Ямбурзької парафії й вимушені були їздити на богослужіння за 20 верст від губернського центру. У 1842 р. настоятель ямбурзького храму Домінік Зіббіні розпочав листування з Могильовською духовною консисторією та світською владою про дозвіл на спорудження церкви на честь Святої Трійці в Катеринославі²⁴ й отримав догану за порушення субординації. На цьому процедура заснування костьолу в губернському центрі зупинилася більш ніж на десять років.

Після відкриття Тираспольської духовної консисторії у Саратові листування про відкриття римо-католицького храму в Катеринославі несподівано від-

найшлося у церковному архіві. 24 липня 1854 р. питання знову розглядалося на засіданні Тираспольської духовної консисторії, яка постановила «принять уведомление к господину Губернатору о последствиях переписки»²⁵. Лише 4 вересня 1859 р. до тираспольського єпископа Фердинанда Кана нарешті надійшла відповідь від новоросійського генерал-губернатора з висновком Департаменту духовних справ іноземних віросповідань про зведення римо-католицької церкви в Катеринославі, складена ще 11 травня 1844 р.: «вследствии отношения от 8 декабря 1843 г. о дозволении римо-католическому обществу Екатеринослава построить каменную латинскую церковь с присоединением к ней поселян Ямбургской колонии, переведаю из оной священника к новой церкви, с содержанием, я сносился с господином Министром Государственных Имуществ, который уведомляет, что общество колонии Ямбург не согласно на это предложение, как стеснительное для колонистов, которые для слушания богослужения должны будут отправляться за 20 верст в Екатеринослав [...] за сим невозможно удовлетворить ходатайство римско-католического общества Екатеринослава, тем более, что количество католиков значительнее в колонии, чем в Екатеринославе»²⁶. Російська влада не могла допустити заснування римо-католицького храму в губерньському центрі, тим паче що з 1841 р. в сусідній колонії Ямбург уже розпочалося будівництво нової кам'яної латинської церкви²⁷. Однак зі смертю священника Домініка Зіббіні спорудження цього храму припинилося, в 1865 р. відремонтовано існуючу дерев'яну церкву, в якій і відправлялися богослужіння²⁸. У Катеринославі римо-католицький костюл на честь св. Йосипа було зведено лише в 1877 р.²⁹

Досить тривалий час велося листування про спорудження костюлу в с. Кам'янське, де 1887 р. у ході будівництва Південно-Російським Дніпровським металургійним товариством Дніпровського заводу виникла римо-католицька громада, котра також ввійшла до Ямбурзької парафії Катеринославського деканату. Вже 1891 р. там налічувалося 600 католиків³⁰. Формальним приводом для порушення клопотання про будівництво стало «чудесне» спасіння майбутнього імператора Миколи II під час його подорожування Японією (29 квітня 1891 р. в м. Отсу престолонаступник був поранений релігійним фанатиком). Протокол зборів передано до Міністерства внутрішніх справ. Очевидно, міністр внутрішніх справ І. М. Дурново ознаяомив з документом імператора, який залишив власноручний напис на ньому: «Благодарить»³¹.

7 липня 1891 р. уповноважені подали прохання на ім'я катеринославського губернатора про заснування костюлу св. Миколая в Кам'янському. На той час у селищі існував молитовний будинок, в якому правили два ксьондзи – Олександр Шепотовський та Гіацинт Левчак. Обидва священники за участь у польському повстанні 1863–1864 рр. були вислані до Сибіру, а після заслання перебували під наглядом поліції. Святіший Синод вважав їх небезпечними для парафіян, особливо у багатонаціональному Кам'янському, тому клопотав про заміну іншими, більш благонадійними ксьондзами.

У березні 1892 р., поки велося листування між духовною консисторією та Синодом про дозвіл на будівництво храму, римо-католицька громада отримала

відповідь від єпископа катеринославського і таганрозького Августина, що перепон для спорудження костюлу не існує. Але за однієї умови: «...если сначала будет построена заводом и освящена заводская церковь для православных рабочих и служащих», закладини якої вже відбулися³².

3 січня 1894 р., коли заводську православну церкву було зведено до віконних арок, голова будівельного комітету, директор-розпорядник Дніпровського заводу Ігнатій Ясюкович послав листа новому єпископові – Володимирі. В ньому він повідомив про швидкі темпи будівництва православного храму і попросив дозволу на закладини римо-католицького костюлу навесні 1894 р.³³ Не дочекавшись відповіді на запит І. Ясюковича, голова Південно-Російського Дніпровського металургійного товариства М. П. Ігнаціус подав аналогічне прохання до Міністерства внутрішніх справ. На відміну від І. Ясюковича, котрий апелював у листі до вірнопідданських почуттів католиків Кам'янського, він підійшов до справи більш прагматично: «теряется время для заготовки строительного материала и подписания договоров с подрядчиками»³⁴.

Лист катеринославського губернатора Д. М. Мартинова до міністра внутрішніх справ І. М. Дурново від 21 березня 1894 р. розкриває ставлення світської влади до перспектив появи нового римо-католицького костюлу в краї. Позитивно оцінюючи діяльність І. Ясюковича на посту директора-розпорядника Дніпровського заводу, правитель краю, з патріотичних міркувань, виступив з пропозицією відмовити римо-католицькій громаді Кам'янського у спорудженні церкви³⁵. Позицію Д. Мартинова підтримала Катеринославська духовна консисторія, котра надіслала клопотання до Святішого Синоду про скасування дозволу на будівництво римо-католицького храму в Кам'янському взагалі³⁶.

Міністр внутрішніх справ І. Дурново змушений був подати запит до Святішого Синоду про конкретні перешкоди для закладин костюлу. 28 квітня 1894 р. обер-прокурор Святішого Синоду знову висунув умову – спочатку звести й освятити православну церкву в селищі³⁷. 9 травня 1894 р. заводська Свято-Миколаївська православна церква в Кам'янському була освячена, проте дозвіл на закладини римо-католицького храму не надходив упродовж поточного року. Тільки через рік, 19 травня 1895 р., Міністерство внутрішніх справ вирішило справу позитивно, вважаючи, що перепони для будівництва костюлу в Кам'янському відсутні³⁸. Римо-католицький храм було зведено всього за два роки; у 1905 р. римо-католицька громада, яка нараховувала близько 7000 осіб, була виділена в окрему парафію³⁹. Таким чином, як бачимо на прикладі заснування костюлів у Катеринославі та Кам'янському, ця процедура в Російській імперії мала досить складний і тривалий характер, залежала від губернської влади, духовної консисторії та Міністерства внутрішніх справ.

На початку ХХ ст. будівництво римо-католицьких церков активізувалося. У цей час споруджено 8 костюлів: у Бахмуті (1902 р.), Луганську (1904 р.), Єнакієвому (1906 р.), Новочеркаську (1906 р.), Макіївці (1908 р.), а також у колоніях Ямбург (1901 р.) та Георгсбург (1903 р.)⁴⁰. Наприкінці ХІХ ст. – на початку ХХ ст. римо-католицькі парафії об'єднувалися у два деканати – Катеринославський і Бердянський, в яких налічувалося, відповідно, 10 та 11 парафій. Управління

Катеринославського деканату розташовувалося в Катеринославі, Бердянського – в Маріуполі. До останнього належали церкви Катеринославської й Таврійської губерній⁴¹.

Отже, розгалужена система римо-католицьких громад на Катеринославщині упродовж другої половини XIX – початку XX ст. зберігала організаційну цілісність та виявила тенденцію до кількісного зростання. Модель стосунків між владою та конфесіями, що склалася в Російській імперії як напівконфесійній державі, впливала на особливості пастирського служіння римо-католицького духовенства, яке відбувалося з урахуванням необхідності пропагандистських чинників. За умов панівної Православної церкви в Російській імперії, процес заснування нових храмів римо-католиків штучно гальмувався.

- 1 Толстой Д. А. Римский католицизм в России. Историческое исследование: в 2 т. Д. А. Толстой. – СПб., 1876. –Т.2; Морошкин М., свящ. Иезуиты в России с царствования Екатерины II и до нашего времени. / М. Морошкин. – СПб., 1870. – Ч. 2; Буткевич Т. И. О миссии католической и протестантской / Т. И. Буткевич. – СПб., 1907.
- 2 Грушевський М. С. Очерк истории украинского народа / М. С. Грушевський. – К., 1990; Антонович В. А. Коротка історія козащини / В. А. Антонович. – К., 1991; та ін.
- 3 Григулевич І. Папство. Століття XX: [Пер. з рос.] / І. Григулевич. – К., 1988; Лозинский С. Г. История папства / С. Г. Лозинский. – М., 1986; Мчедлов М. П. Католицизм / М. П. Мчедлов. – 2-е изд. – М.: Политиздат, 1974; Шейнман М. М. Ватикан во второй мировой войне / М. М. Шейнман. – М., 1951.
- 4 Надтока Г. Церква та імперія. Католицизм в українських губерніях Російської імперії наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. / Г. Надтока // Людина і світ. – 2001. – № 4. – С. 9–15; № 5. – С. 55–61; Осадчий В. Католицька церква в Україні / В. Осадчий. – Norbertinum, 2001; Стронський Г. Приречена на мовчання: РКЦ на Україні в 20–30-ті рр. / Г. Стронський // Людина і світ. – 1994. – № 3–4; Історія в Україні: у 10 т. – К., 2001. – Т. 4: Католицизм / За ред. П. Яроцького.
- 5 Лиценбергер О. А. Римско-католическая церковь в России. История и правовое положение / О. А. Лиценбергер. – Саратов, 2001.
- 6 Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1864 г. – Екатеринослав: Издание Екатеринославского губернского статистического комитета, 1864. – С. 84.
- 7 Государственный архив Саратовской области (далее – ГАСО). – Ф. 365. – Оп. 1. – Д. 232. – Л. 79–80.
- 8 Там же.
- 9 Там же. – Д. 1166. – Л. 89.
- 10 Там же. – Л. 87.
- 11 Там же. – Д. 95. – Л. 1.
- 12 Там же. – Л. 6.
- 13 Буланова Н. М. Історія християнських конфесій Катеринославщини останньої чверті XVIII – початку XX ст. / Н. М. Буланова. – Дніпропетровськ, 2007. – С. 222.
- 14 ГАСО. – Ф. 365. – Оп. 1. – Д. 140. – Л. 301.
- 15 Там же. – Л. 14.
- 16 Там же. – Д. 206. – Л. 1.
- 17 Там же. – Д. 140. – Л. 305.

- 18 Уставы духовных дел иностранных исповеданий, повелением Государя императора составленные // Свод законов Российской империи, повелением государя-императора Николая I составленный. – СПб., 1857. – Т. XI. – Ч. 1. – С. 46.
- 19 Державний архів Дніпропетровської області. – Ф. 20. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 1.
- 20 Там само. – Арк. 2.
- 21 Там само. – Арк. 105–106.
- 22 Буланова Н. М. Історія християнських конфесій Катеринославщини... – С. 222.
- 23 Уставы духовных дел... – С. 34.
- 24 ГАСО. – Ф. 365. – Оп. 1. – Д. 821. – Л. 1.
- 25 Там же. – Л. 7.
- 26 Там же. – Л. 9.
- 27 Там же. – Д. 127. – Л. 3.
- 28 Там же. – Д. 554. – Л. 89.
- 29 Там же. – Д. 480. – Л. 7.
- 30 Российский государственный исторический архив (г. Санкт-Петербург) (далее – РГИА). – Ф. 821. – Оп. 125. – Д. 2427. – Л. 1.
- 31 Там же. – Л. 4.
- 32 РГИА. – Л. 5.
- 33 Там же. – Л. 9.
- 34 Там же. – Л. 10.
- 35 Там же. – Л. 12.
- 36 Там же. – Л. 14.
- 37 Там же. – Л. 16.
- 38 Там же. – Л. 24.
- 39 Там же. – Л. 25.
- 40 Каталог духовенства и церквей Тираспольской римско-католической епархии с предшествующим списком всех римо-католических епархий в Российской империи на 1913 год / Сост. по распоряжению Иосифа Кесслера. – Саратов, 1912. – С. 35.
- 41 ГАСО. – Ф. 365. – Оп. 2. – Д. 109. – Л. 21.

SUMMARY

Natalia Bulanova

RIMSKO-KATALICHESKIH TEMPLES ON KATERINOSLAV REGION
IN SECOND HALF XIX BEGINNING OF THE XX-TH CENTURY:
BUILDING OF CHURCH AND CLERGY

On a basis before the neopublished sources it is shined features of process of building rimsko-katalicheskikh temples on Katerinoslav region in second half XIX beginning of the XX-th century, it is characterised features of mission of priesthood.

Key words: Catholicism, building, a Catholic church, clergy, priesthood, Southern Ukraine, Katerinoslav.